УДК 821.161.2 – 1.09

Шаф О. В.

МОТИВ СЕКСУАЛЬНОЇ БЛИЗЬКОСТІ В ЛІРИЦІ МАРІАННИ КІЯНОВСЬКОЇ ТА СЕРГІЯ ЖАДАНА КРІЗЬ ПРИЗМУ ҐЕНДЕРНОЇ ПОЕТИКИ

Під методологічним кутом ґендерного літературознавства розглядається специфіка художньої інтерпретації сексуальних взаємин чоловіка і жінки, розгортання мотиву фізичної любові в ліриці Маріанни Кіяновської та Сергія Жадана як чинників диференціації маскулінного та фемінного письма.

Ключові слова: *маскулінне, фемінне, сексуальність, ґендер, лірика, мотив.*

В методологическом аспекте гендерного литературоведения рассматривается специфика художественной интерпретации сексуальных отношений мужчины и женщины, воплощения мотива физической любви в лирике Марианны Кияновской и Сергея Жадана как факторов дифференциации маскулинного и феминного письма.

Ключевые слова: *маскулинное, феминное, сексуальность, гендер, лирика, мотив.*

The author of the paper studies sexual connections, motifs of intimacy in the poetry of Marianna Kijanowska's and Sergey Zhadan as factors of masculine and feminine differentiation.

Key words: *masculine, feminine, sexuality, gender, lyric, motif.*

Однією з чільних проблем ґендерного літературознавства, як відомо, є окреслення специфіки маскулінного та фемінного письма, яка, зазвичай, варіюється залежно від роду або цільового (елітарного / масового) призначення літератури. Тому виділені в працях представниць вітчизняної феміністичної критики (В. Агеєвої, Н. Зборовської, Г. Рижкової, С. Павличко, Л. Таран, С. Філоненко та ін.) та їх російських колег (Н. Воробйової, О. Гавриліної, Т. Мелешко, Т. Ровенської, Г. Пушкарь та ін.) окремі риси прозового фемінного письма (як-от: автобіографічність, «писання крізь тіло», експресивність, асоціативність тощо) у ліриці здебільшого втрачають свою чинність. Особливість цього літературного роду полягає в акумулюванні творчої енергії на межі свідомості та підсвідомості, де ґендерні стереотипи втрачають свою пріоритетність. Джерелом ліричного переживання, на наше переконання, є психологічна сфера митця з домінантною фемінною і/або маскулінною природою, лише опосередковано корегована стереотипами, що вмотивує використання даних ґендерної психології.

На відміну від тиражованих масовою культурою ґендерних стереотипів, що підкреслюють протилежність жіночої та чоловічої статей, результати статистичних досліджень статевих відмінностей ученими-психологами досить суперечливі. За С. Бем [1], Ш. Бурн [3], І. Коном [11], відмінності між одностатевими індивідами часом більші, ніж між різностатевими. Однак не заперечується наявність двох різних психологічних типів – фемінного та маскулінного, однією з найяскравіших відмінностей між якими є ставлення до фізичної любові і прояв сексуальності [2, с. 300], [10]. За цим критерієм можна розрізнити засади фемінного та маскулінного світовідчуття і в ліриці, зокрема двох яскравих, як на наш погляд, представників «маскулінної» та «фемінної» творчості – відповідно Сергія Жадана та Маріанни Кіяновської, що і зумовлює дослідницький ракурс даної студії.

У сексуальному житті людини – як у жодній іншій поведінковій сфері – виразно виявляється взаємодія біологічних (гормональних), психологічних і соціальних рушіїв розрізнення чоловічої та жіночої сексуальних культур, які протиставляється ученими зокрема за критеріями кореляції з почуттям страху та агресивністю, схильністю до домінування, що зумовлюють різну мотивацію і ступінь бажання сексуального спілкування статями. За свідченням Т. Бендас, зробленим на основі аналізу численних статистичних досліджень, «існує дві різні сексуальні субкультури у хлопців і дівчат», що, як правило, залишаються дистанційованими і в дорослому віці [2, с. 300-301] і виявляються через спосіб говорити про секс (серйозний у дівчат і брутально-жартівливий у хлопців), націленість інтересу (на сексуальні взаємини у дівчат та на засоби контрацепції, механізм статевого акту у хлопців), фактор страху (сильний у дівчат через можливість вагітності і відсутній у хлопців) [2, с. 300]. Ученими-психологами незалежно від специфіки культури, типу суспільства, економічних чинників була констатована відмінність сексуальних культур у чоловіків і жінок, що унаочнюється в полярності їх очікувань: «чоловіки орієнтовані на отримання задоволення – від сексу і можливості весело збавляти час з партнеркою. Жінки ж орієнтовані на створення тривалих та міцних стосунків, які називаються

коханням» [2, с. 302]. Звідси більша схильність до проміскуїтету чоловіків, складне психологічне переживання сексуальної близькості жінкою та низка інших відмінностей, що як сегмент індивідуальної свідомості і душевного життя може відбиватися і в ліричній творчості.

У поезії Сергія Жадана рефлексія сексуальних взаємин наявна у збірках 2000-х років, особливо – «Балади про війну і відбудову» та «Марадона», для стилю яких характерна іронічність і брутальність (що зумовлено передусім дисгармонією соціального життя, відбитою в них). Сексуальні мотиви в них, отже, розгортаються в естетичних координатах низького, брутального, потворного: «Ну і що – ось воно, життя. / Стоїть раком. / Жодного бажання» («Дезертири», зб. «Марадона») [5, с. 14]. Ліричний герой Жаданової поезії цього періоду під маскою безтурботного цинічного підлітка (схожий типаж героїв його прозових творів відзначений Т. Гундоровою, П. Загребельним, Р. Харчук та ін.) висловлює властивий молодикам погляд на секс як на веселу розвагу:

Стрімкий юнак, легке дитя ерекцій,
Бере за руку втомлене дівча,
І вже вони – аж дня не вистача –
Займаються конспектуванням лекцій,
Зневаживши вимоги контрацепцій («Переваги окупаційного режиму», зб. «Балади про війну і відбудову») [6, с. 660].

За допомогою інтонації переліку поставлено в один ряд сексуальну близькість з іншими побутовими речам і подіями в поезії «Петеу» цієї самої збірки: «Тінейджерські зіткнення в кінотеатрах / Вуличний секс фасований чай / Скільки утіх і всіляких затій пропонувало життя» [6, с. 619], що експлікує несерйозне, зневажливе ставлення героя до статевих взаємин, яке відповідає як психологічним характеристикам підлітків, так і ґендерному стереотипному образу чоловіка-мачо.

Залежність Жадана від ґендерних стереотипів виявляється і в зображенні полігамних стосунків героя-успішного бізнесмена в поезії «Михаил Светлов» (зб. «Марадона») - «Три жінки, яких він любив і утримував, / Себто дружина, коханка і ще одна жінка, з якою він трахався» [5, с. 37]. Водночас бажання любовної різноманітності є закріпленою на рівні інстинкту константою чоловічої психіки, отже, така характеристика героя у поезії віддзеркалює чоловічу натуру.

За даними психологічних моніторингів чоловічої сексуальної культури, сексуальна привабливість жінки, якою вдалося заволодіти, сприяє зростанню соціального статусу її чоловіка [2, с. 305]. Аналогічне ставлення до жінки як «трофея», «знаку соціальної привілейованості» виражає ліричний герой поезії Жадана «Лукойл» (зб. «Марадона»), в основі сюжету якої – ситуація бучного поховання нафтового мафіозі:

Ліворуч від нього буде лежати платинова блондинка,
І праворуч від нього буде лежати платинова блондинка.
Так, щоби він навіть не помітив, що вже помер [5, с. 34].

Знеособлений образ «платинової блондинки» (показовою є його розтиражованість, яку демонструє однакове називання - «платинова блондинка» - двох різних жінок) тут підпорядкований прозахідному стереотипу «барбі», що, напевне, користується популярністю і в кримінальному світі як ознака високого статусу її «господаря». У гротескний спосіб відповідає стереотипу й поведінка «блондинок», які виявляють радісну готовність лягти з босом Колею в домовину.

Специфічною психологічною рисою чоловічої сексуальності є її прямий зв'язок з агресивністю, у той час як жіноча сексуальність гальмується проявами агресії [2, с. 230]. На думку І. Кона, найбільшу відмінність чоловічої та жіночої сексуальності, яка залишається чинною попри ґендерні революції, становить чоловіча агресивність: «чоловіча сексуальність залишається значно більш екстенсивною, безособовою та інструментальною, ніж жіноча» [11]. Агресивність визначає ставлення до сексуальних взаємин і ліричного героя С. Жадана. Так, у поезії «Україна для українців» (зб. «Марадона») герой поезії – маніяк, працівник молзаводу, їдучі велосипедом із трофейним багнетом у руках, «Насамперед протинав жінок – / Беззахисних, безборонних жінок, / Котрі гуляли в темних лісах» [5, с. 23]. Фантасмагорична з долею жахливого картина може бути прочитана як метафора чоловічої сексуальної агресії, що реалізується в такий химерний спосіб унаслідок чоловічої неспроможності.

У низці поезій С. Жадана збірки «Марадона» - «Із зашморгом на шиї», «Я твоя протиотрута» - мотив сексуальної агресії, при чому як з боку чоловіків, так і жінок, розгортається в модусі трагічного, оприявнюючи соціальну, духовну, культурну кризу: «Закохані моєї країни добивають одне одного своєю любов'ю, вони не здатні обмежитись любовними стосунками, їм і секс як такий не цікавий, під час сексу вони виривають одне одному язики і видавлюють очі, розрубують тіла коханих важкими різницькими сокирами…» [5, с. 31]. Химерно-жахлива ситуація кохання як вбивства у вірші втілює ідею втрати сучасним людством головної цінності – теплоти людських взаємин. Водночас у наведеній візії втілено агресивне садистське переживання сексуальної близькості, що нагадує голлівудську продукцію «для дорослого глядача», проте очевидним є дистанціювання ліричного героя твору від цього переживання. Рефлексія дисгармонії навколишнього життя, невпевненість у майбутньому часто компенсується бажанням сексуальної релаксації, як у героя поезії Жадана «Big Gangsta Party», який стає очевидцем кримінальної «розборки»:

І ось ти йдеш собі,
дивлячись,
як над
трамвайними дротами
підіймаються інкасаторські душі, і все, що тобі хочеться, -
це просто нормально потрахатись, хоч раз, хоч раз у житті,
<…> хоча б раз, хоча б аби з ким! [5, с. 21].

«Психічний» надрив героя, що провокує бажання сексу, частково виправдовує пріоритет самого процесу сексуальної близькості над її почуттєвим підґрунтям, але цей «крик душі» видається типовим для чоловічої сексуальності, що порівняно із жіночою менше орієнтована на людські взаємини. Перверсійне бажання героєм сексу може бути вмотивоване й відсутністю самовпевненості, контролю над ситуацією, що загрожує психологічному комфорту чоловіка і потребує компенсації. Однак герою байдужа особа жінки-партнерки, головним є процес оволодіння як встановлення власного домінування. Така рефлексія сексу зовсім не властива жіночому світовідчуттю.

Ученими-психологами одностайно наголошується більша сексуальність жінки, глибина переживання статевої близькості. За О. Вейнінгером, сексуальність і пов'язана з нею любов є центром життя жінки, для якої багато важить дефлорація, перша шлюбна ніч тощо [4, с. 41]. Ще перші юнацькі уявлення дівчини про секс пов'язуються з любов'ю, що ці взаємини ніби «виправдовує». Секс часто розуміється жінкою – і цей факт знаходить вираження в ліриці – як єдиний шлях до з'єднання з коханим, утворення згодом міцної родини, народження дитини. У поезії жіночого авторства, зокрема Маріанни Кіяновської, мотив фізичного кохання часто нерозривно пов'язаний з мотивом материнства, а сексуальне бажання трансформується в прагнення зачати дитину: «зрунь мене зринь у мене / зачнися / писатиму книгу для Адама / про нього» (цикл «Книга Адама» - однойменна збірка) [10, с. 26]. У палкому заклику до коханого Адама, що, за задумом циклу постає і як коханець, і як дитина героїні, метафорично артикулюється її бажання близькості і зачаття. Останнє прочитується як символ повного – тілесного і духовного - єднання з коханим, єдиним у світі, на що натякає і вибір імені – Адам. Отже, у циклі «Книга Адама», як і загалом у ліриці Маріанни Кіяновської, зображені взаємини чоловіка і жінки ґрунтуються на любові, яка набуває статусу сакральної як першопочаток світу. Ситуація сексуальної близькості, яка ніколи прямо не називається в текстах поетеси, а подається описово, трактується в них як найвище таїнство.

Кардинально відрізняється і принцип зображення сексуальних взаємин у ліриці М. Кіяновської та С. Жадана. Відсторонена нарація часом зневажливо-іронічного характеру свідчить про дистанціювання героя-оповідача Жадана від ситуації статевої близькості, яку він не переживає. Для нього секс – знак брутального, плотського, символ підкорення і насильства. Метафорично закодований мотив сексуальної близькості в ліриці Кіяновської, як правило, розгортається за допомогою Я-нарації з акцентом на відчуттєвій рефлексії душевних переживань ліричної героїні в момент її єднання з коханим. Такий зміст експлікований і в її поезії зі збірки «Звичайна мова» «Дощ перечікую»:

дощ перечікую вся водночас
тужавію а вужі
по яблуках як по грудях
зісковзують вужчають
загуби в мені найдорожче
яблуко або пригуб
шурхіт лишається
після дощу губи пошерхлі
зшептані [7, с. 12].

Бажання зачаття в поезії оприявнюється в образі «загуби в мені найдорожче / яблуко….» (останній образ символізує біблійне «яблуко пізнання», тобто фізичне кохання і його плід). Метафорою бажання жінкою чоловіка є образ вужів, що асоціюється з дотиком, пестощами, через деталь стану героїні – «тужавію», яка означає збудження, та деталь «зісковзують», що вказує на спрямування любовних пестощів до лона. Композиція поезії «Дощ перечікую» нагадує статевий акт рухом від образів із семантикою тілесності, передачею стану збудження до кульмінації, що пов'язана з артикуляцією бажання зачаття та «розв'язки», що реалізується через образи зниженої експресивності (як-от: «після дощу», «зшептані»). Ідея поетичної інтерпретації статевого акту реалізується і через прийом звуконаслідування (домінування шиплячих звуків у поезії створює враження любовного шепоту) і через графічне зображення вірша – навмисна «рвучкість», «розірваність» слів у рядку символізує пристрасні пориви закоханих.

У вінках сонетів М. Кіяновської розгортається інша наративна стратегія: у них часто зіставляються позиції закоханих одне в одного чоловіка і жінки, стосунки яких вибудовуються відповідно як «ката» (чоловік домінує над жінкою, може загрожувати її життю, керує ним) та «жертви» (залежність від чоловіка, невідплатне офірування йому любові) [див.: 12]. Сказане стосується передусім сонетних циклів «Галатея. Post scriptum», що увійшов до збірки «Вінки сонетів» поетеси, та залишеного поза збірками вінка «Соломонові ночі. Апокрифи». У вінку сонетів «Галатея. Post scriptum» мотив сексуальних взаємин транспонований у царину мистецтва, отже, любовний акт і творчий пов'язані символічно. Тому у тексті дії скульптора-митця набувають властивого маскулінній сексуальності насильницького характеру:

Тій занадто палкій, тій занадто в коханні невтомній
Увижаєшся раптом не воїном, а різником.
Мармур – плоть соковита, ти шматуєш ту плоть – хижаком (сонет № 3) [8, с. 14].

Водночас поезіям вінка властива рефлексивність зображення інтимних взаємин, що розгортається опосередковано через вираз відчуттів:

... їх любощі пахнуть повнею.
І зловісне повітря, й ласкава надмірність троянд.
І тріумф, і розпука, й не можна вернути назад…
Западання у смерть, від якої знайшов панацею (сонет № 10) [8, с. 18].

Образи повені, зловісного повітря, троянд, переживання тріумфу і розпуки асоціативно передають стан закоханих в апогеї любові, що розуміється ними як кінцева точка життя.

Вираз стану закоханого до нестями Соломона – в основі ліричного сюжету циклу «Соломонові ночі. Апокрифи». Пристрасть героя передана через оспівану ним красу його коханої, артикуляцію ним свого бажання:

... Гладінь живота, непостійна і ніжна, як ласка,
Мовчанка, мов сіті, - моя безголоса поразка,
Дарунок і злочин, учинений мною тобі...

Я браму розчахнув, рамена цілунком збатожу...
Я п'ю з тебе вина - щоразу і млію, і можу! -
Коханням заплющую очі твої голубі [9].

У наведених рядках у словах героя зафіксована дуальність пристрасті – «дарунок і злочин», що вказує на необмежену владу чоловіка над жінкою, символічно «завоювання» жінки чоловіком передає образ розчахнутої ним брами (як евфемізм утраченої цноти). Метафора «п'ю з тебе вина» - означає насолоду від близькості. Аналогічна образність і в сонеті № 1 циклу:

Співаючи з тебе, бурштин, і гранати, і перла -
І з шиї, і з лона; лежиш, знемагаєш, мов вмерла,
А я, твій оратай, кладу переліг і посів [9].

Ситуація сексуального зв'язку метафорично передана у наведеному фрагменті, як і в рядку сонета № 5 - «Ти тільки очима благаєш: полий і засій», мотивом зорювання та засіву ниви (взаємна проекція процесів запліднення жінки та обробки землі, як відомо, властива міфологічній свідомості традиційних культур). Мотив надсильної пристрасті корелює з мотивом смерті («знемагаєш, мов вмерла»), що, ймовірно, зумовлене віднесенням любові у жіночому світовідчутті до найвищих цінностей, що - поруч з життям і смертю. Іншою метафорою любощів у вінку сонетів є ситуація поєдинку: «Є стогін і рик, що зривається часом у крик, / І є поєдинок, і раптом пошерхлий язик» (сонет № 5), «Я прагну здобути тебе, як фортецю ворожу» (сонет № 13). Однак перемагає в ньому чоловік як голова патріархатного світу: «Бо ти мені - жінка, а треба, щоб тільки любаска; / Одна із наложниць, одна із невільниць моїх... / Супроти неволі своєї вчиню тобі гріх» (сонет № 11).

У вінках М. Кіяновської «Галатея. Post scriptum» та «Соломонові ночі. Апокрифи» мотив сексуальної близькості розгортається амбівалентно, корелюючи як з чоловічою, так і з жіночою сексуальними культурами. Ліричний сюжет розгортається крізь призму чоловічої позиції. Поетеса вдається до імітації маскулінного світовідчуття, що знаходить вираження в оцінці героєм себе як домінантного стосовно коханої жінки, наділеного владою керувати її життям (Соломон), навіть «творити», «одухотворювати» її (скульптор), у його уявленні про сексуальну близькість як «поєдинок», де «трофеєм» стає жінка. Загалом імітація маскулінного світовідчуття виявляється в тексті сонетів в уявленні про жінку як об'єкт. Однак на маскулінний «сексуальний» (статевий) «голос» у вінках Кіяновської накладається жіноче світовідчуття, що відбивається у високій оцінці людських взаємин, особливо кохання. Сексуальна близькість, йдучи від змістового контексту сонетів, лише його несуттєвий атрибут. Мотив інтимної близькості розгортається в них через метафори та евфемізми (що зумовлено, напевне, відзначеною психологами жіночою сором'язливістю в царині сексуального). Жіноча сексуальна культура втілюється в сонетах поетеси у специфічному фемінному письмі, ознаками якого зокрема є пріоритет рефлексії почуттів та емоційних станів, поширення образів жіночого тіла (часом використання відчуттєвих деталей тілесного переживання жінкою любощів, як-от «мокра від поту коса» («Соломонові ночі. Апокрифи», сонет №5), вираз чоловічого захоплення його красою. У цілому фемінний текст розрахований на емпатію (стимуляцію співпереживання й емоційного відгуку), якою, на думку учених, у більшій мірі наділена жінка, ніж чоловік.

Виходячи з існування двох сексуальних культур – чоловічої та жіночої, що відрізняються ставленням до сексу, оцінкою його місця в людських взаєминах, його мотивів і наслідків, можна враховувати фактор ставлення до сексуальної близькості при ґендерній диференціації світовідчуття (що включає глибинний психологічний і соціально-стереотипний компоненти), а отже, - і при окресленні специфіки чоловічого та жіночого письма, особливо в ліриці – найбільш «суб'єктивному» роді літератури. За даними ґендерної психології, одними з основних «атрибутів» чоловічого ставлення до сексу є уявлення про близькість як зверхність, домінування, що акумулює агресивність (її різновид - часом зневажливе і брутальне ставлення до сексуального об'єкта) і бажання тиражування любовних зв'язків, які сприймаються як розвага, тому не вимагають серйозного врахування можливих наслідків. Чоловіки не схильні ділитися почуттєвим переживанням інтимного (бо важить результат). У жіночому розумінні сексу пріоритетними є взаємини з обранцем, близькість зумовлена (і виправдовується в уявленнях жінки) коханням, тому головним у сексі для неї є рефлексія почуттєвих та тілесних вражень – звідси випливає серйозне ставлення жінки до сексу як частини власного душевного життя.

Усі названі особливості жіночого та чоловічого ставлення до сексуальної близькості наявні в аналізованих поетичних творах С. Жадана та М. Кіяновської. У поезіях Жадана періоду 2000-х ліричний герой демонструє часто брутальне ставлення до сексу або несерйозне, як до розваги, буденної пригоди. Мотив сексуальних взаємин у його ліриці часом корелює з мотивом агресії, ідеєю втрати духовності. Часто герой Жадана репрезентує погляди на секс, притаманні стереотипам чоловіка-мачо, олігарха, що зумовлено орієнтацією поета у цей творчій період на запити масової літератури. Загалом герой Жадана дистанціюється від сексуальних взаємин, використовує їх як маркер нестабільної і дисгармонійної соціальної атмосфери. У ліриці Маріанни Кіяновської домінує вираз душевних та почуттєвих переживань героїні, що у сповідальному тоні вербалізує свій сексуальний досвід, який цілком підпорядкований рефлексії кохання та материнства. У вінках сонетів поетеси імітується чоловіча сексуальна свідомість, що, будучи доповнена імпліцитним жіночим світовідчуттям автора, формує специфічне фемінне письмо – чуттєве, психологічно глибоке, розраховане на емпатію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бем С. Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Сандра Бем ; [перевод Д. Викторова]. – М. : Русская политическая энциклопедия, 2004. – 346 с.
2. Бендас Т. В. Гендерная психология : [учеб. пособие] / Т. В. Бендас. – СПб. : Питер, 2006. – 431 с.
3. Бурн Ш. Гендерная психология. Законы мужского и женского поведения [Електронний ресурс] / Шон Бурн // Большая библиотека психологии. – Режим доступу : http://biblios.newgoo.net/t2454-topic.
4. Вейнингер О. Пол и характер: Мужчина и женщина в мире страстей и эротики / О. Вейнингер. – М. : Форум, 1991. – 192 с.
5. Жадан С. Марадона: Нова книга віршів / Сергій Жадан ; [худож.-оформлювач І. В. Осипов]. – Харків : Фоліо, 2007. – 169 с.
6. Жадан С. Капітал : [вибране] / Сергій Жадан. – Харків : Фоліо, 2009. – 797 с.
7. Кіяновська М. Звичайна мова : [поезії] / Маріанна Кіяновська. – К. : Факт, 2005. – 111 с.
8. Кіяновська М. Вінки сонетів : [поезії] / Маріанна Кіяновська. – Париж-Львів-Цвікау : Зерна, 1999. – 71 с.
9. Кіяновська М. Соломонові ночі. Апокрифи [Електронний ресурс] / Маріанна Кіяновська // Дотик словом. – Режим доступу : http://dotyk.in.ua/kianovska.html.
10. Кіяновська М. Книга Адама : [поезії] / Маріанна Кіяновська. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 222 с.
11. Кон И. С. Маскулинность в меняющемся мире [Електронний ресурс] / И. Кон // Электронный сборник статей PsyJournals. – 2011. – N 1. – Режим доступу : http://psyjournals.ru/issues.
12. Шаф О. Антитеза як конструктивний елемент художньо-образної системи у вінку сонетів Маріанни Кіяновської «Галатея. Post scriptum» / Ольга Шаф // Актуальні проблеми слов'янської філології: Лінгвістика і літературознавство. Міжвузівський збірник наукових статей / [відп. ред. В.А.Зарва]. – К. : Освіта України, 2008. – Вип. XIX. – С. 124–129.

© Шаф О. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 23.04.2012 р.